

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده علوم انسانی
گروه علوم تربیتی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته فلسفه و تاریخ آموزش و پرورش

عنوان
بررسی جایگاه و نقش حضور خداوند در تربیت دینی

استاد راهنما
دکتر محسن فرمهینی فراهانی
استاد مشاور
دکتر رقیه سادات موسوی

دانشجو
مرضیه سادات حاتمی ها
تأبستان ۹۴

شماره:	اطهاری نامه دانشجوی	
تاریخ:		دانشگاه گیلان

اینجانب مرضیه سادات حاتمی ها دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد، گواهی می‌دهم که پایان نامه تدوین شده حاضر با

عنوان: «بررسی جایگاه و نقش حضور خداوند در تربیت دینی» به راهنمایی استاد محترم حجت آقای دکتر محسن فرمehنی فراهانی توسط شخص اینجانب انجام و صحت و اصالت مطالب تدوین شده در آن، مورد تایید است و چنانچه هر زمان دانشگاه کسب اطلاع کند که گزارش پایان نامه حاضر صحت و اصالت لازم را نداشته، دانشگاه حق دارد مدرک تحصیلی اینجانب را مسترد و ابطال نماید؛ همچنین اعلام می‌دارد در صورت بهره‌گیری از منابع مختلف شامل: گزارش تحقیقاتی، رساله، پایان نامه، کتاب، مقالات تخصصی و سایر منابع اطلاعاتی، به منبع مورد استفاده و پندآورنده آن به طور دقیق ارجاع داده شده و نیز مطالب مندرج پایان نامه حاضر تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب و یا سایر افراد به هیچ کجا ارائه نشده است. در تدوین متن پایان نامه حاضر، چاجوب مصوب تدوین گزارش‌های پژوهشی تحصیلات تکمیلی دانشگاه شاهد به طور کامل مراعات شده و نهایتاً این که، کلیه حقوق مادی ناشی از گزارش پایان نامه حاضر، متعلق به دانشگاه شاهد می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو (مست نویس): مرضیه سادات حاتمی ها

امضای دانشجو

تاریخ: ۹۳/۱۰/۱۹

تقدیم به:

حضور مقدس ائمه طاهرین (صلوات الله علیهم) که بزرگترین مربیان بشریتند و به همه کسانی که ترویج معارف ناب ایشان را وظیفه خود قرار دادند و خالصانه، قدرت ذهن و زبان و قلمشان را در پرورش آثار کلامی، فقهی و فلسفی به خدمت گرفتند. کسانی چون علامه سید محمد حسین طباطبایی (ره) و آیت الله جوادی آملی (حفظه الله) که ما را در فهم بیشتر کلام ائمه (علیه السلام) یاری کردند و تقدیم به مادر و پدر و همسر عزیزم که با حمایت‌های همه جانبه و دعای خیرشان، اجازه قدم گذاشتن در این مسیر مقدس، به من ارزانی شد.

سپاسگزاری

خداوند را شاکرم که با لطف و عنایتش راه علم و تحصیل را بر من هموار ساخت ان شاءالله در ادامه این راه به درک حضورش برسم.

از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر محسن فرمehینی فراهانی که در طول انجام این پژوهش و در طول دوران تحصیل همواره از راهنمایی های ایشان بهره بردم تشکر می کنم.

از سرکار خانم رقیه موسوی که در طی نگارش پایان نامه از راهنمایی های ایشان بهره بردم تشکر می کنم.

از اساتید بزرگوار جناب آقایان دکتر مهدی سبجانی نژاد و دکتر اکبر رهنما و دکتر محمد حسن میرزامحمدی و دکتر یکتایی و دکتر فرجی ارمکی که در دوران تحصیل از محضر ایشان استفاده کردم تشکر می کنم.

از اساتید بزرگوار دکتر محسن ایمانی نائینی و دکتر محمد حسن میرزامحمدی که زحمت داوری این پژوهش را به عهده داشتند تشکر می کنم.

از همسر عزیزم حجه الاسلام محمد علی علیگو که راهنمای فکری من در طی نگارش پایان نامه بودند و با لطف و بزرگواری فراوان، کم و کاستها را تا اتمام اثر حاضر، تحمل کردند، تشکر می کنم.

و سپاس از تمام نزدیکانم به خصوص مادر و پدر خودم و مادر و پدر همسرم و فرزندانم عارفه و

الهه که به اشکال مختلف مرا صمیمانه یاری کردند.

چکیده

هدف اصلی این پژوهش بیان جایگاه حضور و توصیف و تحلیل نقش حضور خدا در تعلیم و تربیت دینی است که در راستای هدف پژوهش پنج سؤال اصلی شامل: ۱- جایگاه مفهومی حضور در متون دینی و آیات قرآن کریم چیست؟ ۲- نقش حضور خداوند در تربیت دینی در رابطه انسان با خدا چیست؟ ۳- نقش حضور خداوند در تربیت دینی در رابطه انسان با خودش چیست؟ ۴- نقش حضور خداوند در تربیت دینی در رابطه انسان با جامعه چیست؟ ۵- نقش حضور خداوند در تربیت دینی در رابطه انسان با طبیعت چیست؟ مطرح گردید. روش مورد استفاده در این پژوهش روش تحقیق توصیفی-تحلیلی اسنادی است. از مهمترین یافته های پژوهش در سؤال اول می توان به تبیین جایگاه حضور و ارتباط آن با واژه های مرتبط با آن از جمله شهود، ذکر، توکل و اخلاص اشاره کرد. حضور ضد غایب شدن و به معنی حالت تحصیل و استقرار بعد آمدن شیئی است و شهود هم معنی حضور است و ذکر توجه به حضور است و نتیجه حضور توکل است و اوج درک حضور خدا خالص شدن همه اعمال برای اوست. مهم ترین یافته های سؤال دوم این است که هم خدا نزد ما حاضر است و هم ما نزد خدا حاضر هستیم. سپس به علل اینکه حضور دائمی خدا را احساس نمی کنیم پرداخته شد و به راه هایی برای توجه پیدا کردن به حضرت حق اشاره شد. یافته های مهم سؤال سوم این است که حضور خدا در تربیت جسمی و روحی انسان نقش بسزایی دارد و چگونگی اخلاق مدار شدن به وسیله درک حضور خدا مطرح گردیده است و برخی از آثار مترتب بر درک حضور خدا عنوان شده است و بیان شد که خداوند چگونه در آداب بین انسان و خودش سعی کرده دائما حضور خودش را در ما انسان ها شکل دهد و این از اهمیت نقش حضور خداست. در سؤال چهارم به این نتیجه رسیدیم که تنها چیزی که می تواند روابط اجتماعی سالم در جامعه ایجاد نماید،

اخلاق توحیدی است. در سؤال پنجم مجمعه ای از مبانی تربیتی در ارتباط انسان و طبیعت با محوریت خدا عنوان شد و بیان شد که خداوند در روابط انسان و طبیعت هم ما را همواره به یاد حضور خدا می اندازد، زیرا با درک حضور خدا رابطه ما با طبیعت متفاوت خواهد بود و دید ما به طبیعت را دگرگون می سازد. به عنوان یک نتیجه گیری کلی می توان گفت: توجه به حضور خدا همه بخش های تربیت دینی را متحول می سازد و در تربیت دینی حضور محور، انسان تنها عادت نمی کند که یک مجموعه از اعمال را انجام دهد، همچنین همواره در جهت شکستن مرزهای عادت هم قدم بر نمی دارد، بلکه اگرچه ظاهر دستورات دینی تکرار است، ولی باید به این نکته توجه داشت که باطن عمل درک حضور خداست که دائماً در حال تحول و تکامل است. در این نوع نگاه به تربیت دینی انسان آنچه را خدا دوست می دارد انجام می دهد و از آنچه خدا دوست نمی دارد پرهیز می کند و به نوعی آینه تمام نمای خدا می شود.

کلمات کلیدی: حضور خدا، تربیت دینی، روابط چهارگانه انسان، دین

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول : کلیات پژوهش	۷
مقدمه.....	۸
۱-۱ بیان مسئله.....	۹
۲-۱ اهمیت و ضرورت. پژوهش.....	۱۲
۱-۲-۱ اهمیت و ضرورت نظری.....	۱۲
۲-۲-۱ اهمیت و ضرورت کاربردی.....	۱۳
۳-۱ اهداف پژوهشی.....	۱۳
۱-۳-۱ هدف کلی.....	۱۳
۲-۳-۱ اهداف جزئی.....	۱۳
۴-۱ پرسش های پژوهش.....	۱۴
۵-۱ تعاریف نظری و عملیاتی متغیرهای پژوهش.....	۱۴
فصل دوم : مبانی نظری و پیشینه پژوهش	۱۷
۱-۲ مبانی نظری.....	۱۸
۱-۱-۲ بخش اول: تربیت و تربیت دینی.....	۱۸
۲-۱-۲ بخش دوم: روابط چهارگانه انسان.....	۲۹
۳-۱-۲ بخش سوم: حضور.....	۴۴
۲-۲ پیشینه پژوهش.....	۶۵
۱-۲-۲ پیشینه داخلی.....	۶۵
۲-۲-۲ پیشینه خارجی.....	۶۹
۳-۲ جمع بندی و چهارچوب پژوهش.....	۷۳
فصل سوم : روش پژوهش	۷۶
۱-۳ نوع پژوهش.....	۷۷
۲-۳ جامعه پژوهش.....	۷۹
۳-۳ نمونه پژوهش.....	۷۹
۴-۳ ابزارهای تحقیق.....	۷۹
۵-۳ شیوه انجام پژوهش.....	۸۰
۶-۳ شیوه تحلیل داده ها.....	۸۱
فصل چهارم : یافته های پژوهش	۸۲
۱-۴ سؤال اول تحقیق.....	۸۳
۲-۴ سؤال دوم تحقیق.....	۱۰۳
۳-۴ سؤال سوم تحقیق.....	۱۲۲
۴-۴ سؤال چهارم تحقیق.....	۱۳۹
۵-۴ سؤال پنجم تحقیق.....	۱۵۴
فصل پنجم : نتیجه گیری و پیشنهادات	۱۶۸
۱-۵ سؤال اول.....	۱۶۹

۱۷۱.....	۲-۵ سوال دوم.....
۱۷۳.....	۳-۵ سوال سوم.....
۱۷۶.....	۴-۵ سوال چهارم.....
۱۷۹.....	۵-۵ سوال پنجم.....
۱۸۲.....	۶-۵ بحث و نتیجه گیری.....
۱۸۵.....	۷-۵ پیشنهادات.....
۱۸۶.....	۸-۵ محدودیت های پژوهش.....

۱۸۲

فهرست منابع :

۲۰۱.....	چکیده انگلیسی.....
----------	--------------------

فصل اول

کلیات پژوهش

مقدمه

حضور در معنای کلی به معنای بودن وضد غیاب است. حضور همه چیز در عالم بر روی چیزهای دیگر اثر گذار است. باورمندی به حضور خدا در زندگی، تأثیر بسزایی در تهذیب به نفس و همچنین خودسازی انسان و همچنین تربیت انسان دارد. «عوامل دنیایی ما را از علم حضوری به وجود خداوند غافل کرده و در نتیجه علمی به علم خود نداریم، نه اینکه جان ما علم حضوری به حق نداشته باشد بلکه عوامل غفلت‌زا ما را از این علم غافل کرد.» (طاهرزاده، ۱۳۹۰: ۲۳۸). «تربیت عبارت است از فرایند تعاملی زمینه ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت متربیان، به صورتی یک پارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی، به منظور هدایت ایشان در مسیر آماده شدن جهت تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد.» (مبانی نظری سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۱: ۱۳۹) تربیت دینی به عنوان یکی از مهم ترین زیر مجموعه های تربیت در روند تحقق کمال اکتسابی متربیان نقش اساسی دارد. براین اساس الگوهای منبعث از سیره به عنوان جانشینان برحق رسول خدا به منزله تئوری های تربیتی است که در سیره ایشان جامه عمل پوشیده است و می توان الگوهای تربیتی جامعی در کلیه قلمروهای تربیت از جمله تربیت دینی از آن استخراج کرد. در این فصل ضمن بیان مسئله

و بیان اهمیت و ضرورت پژوهش از لحاظ عملی و نظری، اهداف و سؤالات پژوهش بیان خواهد شد و به تعریف واژگان و مفاهیم خواهیم پرداخت.

۱-۱ بیان مسئله

برای انتقال معانی باید از ابزاری استفاده کنیم. اگر ابزار انتقال معانی را تقسیم کنیم می توان گفت شامل سه بخش است: ۱-گفتار، که شامل گفتار زبانی و گفتار مکتوب می باشد ۲- رفتار، که دربردارنده فعلی است. ۳- حضور، که قول یا فعل نیست و صرف وجود و بودن است. بسیاری از صاحب نظران معتقدند که رفتار در تربیت مؤثرتر از گفتار است. امام صادق (علیه السلام) می فرمایند: «کونوا دعاء للناس بغير ألسنتکم، لیروا منکم الورع و الاجتهاد، و الصلّاء و الخیر، فإنّ ذلک داعیة». مردمان را تبلیغ کنید، اما نه با گفتار، بلکه با کردار، تا ببینند که شما خود اهل پرهیزپیشگی و کوشش و نماز و عبادت و کار نیکید. (حکیمی، ۱۳۸۰: ۲۱۰) در این حدیث امام (علیه السلام) اشاره کردند که از راهی به غیر زبان مردم را بخوانید که به نظر می رسد شامل حضور هم می شود و اگر (غیر السنتکم) را کردار هم ترجمه کنیم، به نظرم عامل اصلی در این تأثیر گذاری حضور است، زیرا همه به این مسئله اذعان دارند که سر کلاس درس نشستن آثار و نتایجی دارد که با دیدن فیلم کلاس، انسان آن را بدست نمی آورد. در کلاس های درس مجازی که فرد از میزان حضور ضعیفی برخوردار است، نتیجه بهتری نسبت به فیلم بی روح می گیرد. (غلامحسینی، ۱۳۸۷)

در قرآن کریم این کلمه ۲۵ بار با مشتقات مختلفش آمده است؛ یکی از آنها این است: «فلما حضروه قالوا انصتوا» (احقاف: ۲۹). در قرآن واژه های مترادفی هم به کار رفته از جمله شهد «عالم الغیب والشهادة»؛ یعنی خداوندی که به پنهان و حضور اطلاع دارد. (زمر: ۴۶) حضور نقش مهمی

در تربیت انسان ها ایفا می کند و در برخی جاها نقشش پررنگ تر و مهم تر از گفتار و رفتار هم می شود، مثل واقعه کربلا که تربیت ۷۲ انسان وارسته توسط امام حسین (علیه السلام) بیشتر مربوط به حضور امام حسین (علیه السلام) بود چون گفتار را که خیلی های دیگر هم شنیدند و رفتار حضرت را هم دیدند ولی چیزی که برای آن ها اتفاق نیفتاد، درک حضور امام بود که رشد دهنده بود و البته باید این حضور را درک کرد تا تأثیر آن را مشاهده کرد و از برکات آن بهره برد و رشد کرد و تربیت شد. زنی که در خانه گمان می کند که همسرش نیست، می ترسد، ولی همین که حضورش را درک کرد - هر چند در خواب باشد - خیالش آسوده می گردد. در این مثال نقش حضور همسر حتی زمانی که خواب است و قول و فعلی انجام نمی دهد، نمایان است که موجب آرامش است و یا هنگامی که در حضور کودکی هستیم با وجود این که قول یا فعلی انجام نمی - دهد، از ارتکاب گناه شرم می کنیم در این مثال نقش حضور کودک در عمل ما واضح است. در این مثال حضور در مرتبه پایین است و در بالاترین مرتبه، حضور خداوند در تمام لحظات زندگی است. باورمندی به حضور خدا در زندگی، تأثیر بسزایی در تهذیب به نفس و همچنین خودسازی انسان دارد. امام خمینی (قدس سره) این مسئله را به معنای واقعی کلمه دریافته بود، از این رو در بیانات ایشان می بینیم که فرموده اند: «عالم محضر خداست، در محضر خدا معصیت نکنیم» (خمینی، ۱۳۸۰: ۴۶۱). این مثال ها برای روشن شدن عمق مسئله بود.

صادقی (۱۳۸۴) در پایان نامه خود با عنوان «بررسی رابطه بین روش تربیت دینی با تصور از خدا در دانشجویان» به این نتیجه رسیده که ارتباط بهینه والد - کودک تصور مثبت تری را از خدا در کودک شکل می دهد. مطالعه حاضر همچنین نشان داد، در پاسخ دهندگانی که میزان مذهبی بودن والدین خود را در سطح بالایی ارزیابی کرده اند، تفاوت زیرمقیاس های «تأثیرپذیری»، «مشیت

الهی» و «حضور» آزمون تصور از خدا با آزمودنی‌هایی که میزان مذهبی بودن والدینشان در سطح پایین است، معنادار می‌باشد. بنابراین کیفیت تصور از خدا در افرادی که میزان مذهبی بودن والدینشان بالاست، مثبت تر است. محققان میزان مذهبی بودن والدین را به عنوان جنبه‌ای از جامعه‌پذیری دینی برای فرزندان، و مهم‌ترین عامل پیش‌بینی‌کننده تصور فرد از خدا می‌دانند.

یوسفی اودرجی (۱۳۸۷) در پایان نامه خود با عنوان «بررسی مقایسه‌ای مفهوم سکوت و صمت در قرآن و سنت» به بیان تفاوت صمت و سکوت و دلایل توصیه به خاموشی و پیامدهای پرگویی از دیدگاه قرآن و روایات و با بهره‌گیری از برخی نتایج پژوهش‌های تربیتی و روانشناختی به معرفی سکوت‌های پسندیده و ناپسند و ارائه راهکارهایی برای ترویج فرهنگ صمت در جامعه پرداخته است.

حسینی (۱۳۹۰) در پایان نامه خود با عنوان «رابطه انسان و خدا در نظر مایستر اکهارت» به بررسی رابطه انسان و خدا از حیثیت‌های مختلف از دیدگاه اکهارت می‌پردازد و در چکیده خود می‌گوید: «در حیث هستی‌شناختی اکهارت معتقد است که خداوند نه تنها وجود که تنها وجود است؛ وجود منحصر در خداست و وجود مخلوقات، و از جمله انسان‌ها، همان حضور خداوند در آنها متناسب با قابلیت آنهاست.» در حیث اخلاقی، غایت اخلاقی عارفی چون اکهارت اتحاد عرفانی هر چه قوی‌تر با خداست، و او در این زندگی دنیایی فعالانه در پی چنین چیزی است. خانم هالووی (۱۹۹۹) معتقد است مدیران مسیحی برنامه‌های خود را حول دیدگاه عشق به خدا که پیام اصلی مسیحیت است، بر پا ساخته است. بر اساس این دیدگاه، کودکان هدیه‌ای از سوی خداوند هستند.

آنچه در این پژوهش به آن خواهیم پرداخت، معنای حضور و به طور خاص حضور خداوند است. حضور یک موضوع تشکیکی است که در بالاترین حد آن حضور خداست و هر آنچه موجود است دارای مراتبی از حضور است. همچنین نقشی را که حضور خدا در تربیت انسان بازی می کند، بررسی خواهیم کرد. تربیت را در ابعاد چهارگانه ای تفکیک می کنیم که روابط انسان را تنظیم می کند؛ یعنی رابطه انسان با خدا و خودش و طبیعت و جامعه. به طور کلی در تربیت دینی ما به دنبال این هستیم که به گونه های مختلف حضور خدا را -که شاهد و حاضر مطلق است- در زندگی پررنگ کنیم. به نظر می رسد که این موضوع چیزی است که کمتر به آن پرداخته شده است ولی از نظر اهمیت در درجه بالایی قرار دارد. شاید چون موضوعی فراگیر است و در همه شئون زندگی پخش است و از طرفی از جنس مادی نیست، جدا کردن و بررسی آن کمی سخت باشد. براستی حضور چیست؟ و چه نقشی را در تربیت و رشد انسان ها ایفا می کند؟

۱-۲ اهمیت و ضرورت پژوهش:

۱-۲-۱ اهمیت و ضرورت نظری:

۱- گسترش حوزه دانش در خصوص مفهوم شناسی و ابعاد مختلف حضور

۲- افزایش دامنه ی مبانی نظری و ادبیات مربوط به حضور و جایگاه آن در تعلیم و تربیت دینی

۳- آگاهی بخشی به معلمان، مدیران و دست اندرکاران عرصه تعلیم و تربیت در خصوص اهمیت

توجه به مسئله حضور و ارائه درکی عمیق تر نسبت به آن

۲-۲-۱ اهمیت و ضرورت کاربردی:

۱- کمک به دست اندرکاران آموزش و پرورش برای فراهم کردن زمینه های تربیت معلمان شایسته

(معلمانی که اهمیت حضور را درک کرده و در تمامی مراحل تدریس به آن توجه کنند)

۲- کمک به معلمان برای تدریس کارا تر

۳- کمک به مدیران جهت اتخاذ تصمیمات موثرتر به واسطه ایجاد درک عمیق تری نسبت به

چیستی جایگاه و نقش حضور در روند تربیت دینی

۳-۱ اهداف پژوهشی

۱-۳-۱ هدف کلی:

بیان جایگاه حضور و توصیف و تحلیل نقش حضور خدا در تعلیم و تربیت دینی

۲-۳-۱ اهداف جزئی:

۱- تحلیل مفهوم حضور و ابعاد مختلف آن بر اساس آیات قرآن کریم و متون دینی

۲- شناسایی نقش حضور خدا در تربیت دینی در رابطه انسان با خدا

۳- شناسایی نقش حضور خدا در تربیت دینی در رابطه انسان با جامعه

۴- شناسایی نقش حضور خدا در تربیت دینی در رابطه انسان با طبیعت

۵- شناسایی نقش حضور خدا در تربیت دینی در رابطه انسان با خود

۴-۱ پرسش های پژوهش

۱- جایگاه مفهومی حضور در متون دینی و آیات قرآن کریم چیست؟

۲- نقش حضور خداوند در تربیت دینی در رابطه انسان با خدا چیست؟

۳- نقش حضور خداوند در تربیت دینی در رابطه انسان با خودش چیست؟

۴- نقش حضور خداوند در تربیت دینی در رابطه انسان با جامعه چیست؟

۵- نقش حضور خداوند در تربیت دینی در رابطه انسان با طبیعت چیست؟

۵-۱ تعاریف نظری و عملیاتی متغیرهای پژوهش

تعاریف نظری:

حضور:

در مفردات به معنی مخالف بدو آمده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق : ۲۴۱). در قاموس به معنی

ضد غایب شدن آمده است (قریشی، ۱۳۶۴، ج ۲ : ۱۵۱) و در التحقيق مخالف غیبت و به معنی

حالت تحصیل و استقرار بعد آمدن شیئی می داند (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۲ : ۲۴۰). در بررسی کلمه

غیبت آن را در مقابل حضور و مشاهده می داند (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۷ : ۲۹۰) و شاهد به معنی

علم به حضور شیئی تعریف کرده است و آن را دارای مراتبی می داند که شامل شهود با چشم،

شهود با اعضاء شنوایی و بویایی و چشایی و لامسه، شهود با قوه مفکره که شامل تصرفات عقلیه

می‌شود، شهود نفس به خودش و به صفات ذاتیه خودش و مرتبه آخر، شهود تام و حضور کامل خداست که در این مرتبه فرد جز خدا نمی‌بیند (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۶: ۱۳۱-۱۳۰).

تربیت:

تربیت از ماده «ربو» مصدر باب تفعیل، به معنای پرورش دادن است که در آن نمو و زیادتى ملاحظه شده است؛ مانند تزکیه که آن نیز به معنای نمو و رشد است. راغب گوید: «رب» در اصل به معنای تربیت است و ربّ به طور مطلق فقط بر خداوند اطلاق می‌گردد که متکفل اصلاح موجودات است بعضی از محققین گویند: ربّ در جمله «ربّانی صغیرا» از ماده «ربو» است نه از ماده «ربب» چون معنای تربیت، در نوع مواردی که به کار رفته عبارت است از نمو و زیادت جسمانی و پرورش مادی؛ و تربیت و سوق دادن به کمال و سعادت معنوی در اغلب موارد ملاحظه نشده است البته تربیت یک مفهوم عامی دارد که جمیع مراتب حصول نشو و نما و زیادتى را به هر کیفیتی که باشد اعم از مادی و معنوی شامل می‌شود (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۴: ۳۶). شهید مطهری تربیت را به فعلیت در آوردن استعدادهای درونی که در یک شیء است تعریف می‌کند. (مطهری، ۱۳۶۶: ۳۳)

دین:

دین، مجموعه □ عقاید، قوانین و مقرراتی است که هم به اصول بینشی بشر نظر دارد و هم درباره □ اصول گرایشی وی سخن می‌گوید و هم اخلاق و شؤون زندگی او را زیر پوشش دارد. به دیگر سخن، دین مجموعه □ عقاید، اخلاق و قوانین و مقرراتی است که برای اداره □ فرد و جامعه □ انسانی و پرورش انسان‌ها از طریق وحی و عقل در اختیار آنان قرار دارد. (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۲۷)

تربیت دینی:

مفهوم تربیت دینی، به طور سنتی، به آن دسته از فعالیتهای یک جامعه دینی اشاره دارد که باعث

شکوفایی ایمان می شود. (میخائیل اچ گریمیت، ۱۹۹۶)

آن جنبه از تربیت است که فرد را با وظایف و شرایع دینی آشنا می کند و مبانی اعتقادی آنان را

مستحکم می نماید. (احمدی، ۱۳۷۵)

تعاریف عملیاتی:

حضور: منظور از حضور در این پژوهش حاضر دانستن وجود خداوند در تمام اعمال و کردار در

رابطه با خود، جامعه و طبیعت است.

تربیت دینی: در این پژوهش منظور از تربیت دینی تربیت بر اساس دین اسلام است و بحث اصلی

تربیت دینی در اسلام این است که چه کنیم که متربی آیین مدار و ملتزم به دین باشد. نقطه شروع

تربیت دینی، که تحقق ایمان و تلاش یک مربی دینی است، از این جا شروع می شود که فرد ابتدا

متربی را مؤمن کند، از کفر بیرون بکشد، سپس کاری کند که چهار نوع رابطه او با خودش، با

طبیعت، با جامعه و با خدا به شکل خاصی درآید. دین برای هر یک از این ها، دستور العمل ها و

روش هایی ارائه می دهد که با شیوه یک شخص سکولار و غیر متدین متفاوت است. بنابراین،

آنچه را در مفهوم تربیت دینی، ما به دنبال آن هستیم، ایجاد زمینه های ایمان به خدا در فرد و

تغییر روابط چهارگانه ای است که هر شخص می تواند داشته باشد. در ساختار آموزش هایی که

از طریق وحی صورت می گیرد، این نقشی است که ما به تربیت دینی می دهیم.